

Група 201 Історія України

Урок 23 **Культура, освіта, наука в період застою.**

Історія України В.Власов, С.Кульчицький

Параграф 16 ст.135-141 опрацювати

Письмово ст. 141 завдання 1 в конспекті записати (заповнити таблицю)

Культура, освіта, наука в період застою 1960-х — у 1980-х рр.

Посилення консервативних тенденцій у суспільно-політичному житті, суперечливі процеси, що відбувалися в економіці республіки, позначилися і на духовній сфері суспільства. Суперечлива ситуація в царині культури в середині 1960—1980-х рр. визначалася, з одного боку, посиленням ідеологічного диктату, консервацією елементів і традицій «культового» періоду, з іншого — пробудженням національної самосвідомості. Високі кількісні показники часто-густо не відповідали якісним зрушенням у духовному житті республіки. У 1960—1980-х рр. першочергову увагу партійно-державне керівництво приділяло розвитку та вдосконаленню системи народної освіти, яка традиційно вважалася складовою частиною ідеологічної системи.

З 1966 р. розпочалося впровадження загальнообов'язкової десятирічної освіти. В УРСР неухильно розширювалася мережа шкільних закладів (на 1990 р. в Україні діяло понад 20 тисяч шкіл, у яких здобували освіту 6 млн 851 тис. учнів), професійно-технічних училищ (на 1987 р. у республіці функціонувало понад 1200 ПТУ, де навчалася понад 710 тис. учнів), відкривалися численні нові ВНЗ (у 1986 р. в УРСР налічувалося 146 вищих навчальних закладів проти 135 в 1960 р., а кількість студентів зросла з 417 тис. до 850 тис.). До того ж зміцнювалася матеріально-технічна база. Водночас було чимало зроблено для розв'язання проблеми вчительських кадрів, поліпшення якості підготовки спеціалістів із середньою спеціальною освітою. Здійснення широких заходів щодо реформування школи дало змогу до 1976 р. завершити перехід до загальнообов'язкової середньої освіти в УРСР.

Статистичні дані промовисто свідчили про досягнення певного прогресу у розвитку загальної освіти в Україні протягом 1960—80-х рр. Проте в умовах функціонування командно-адміністративної системи радянській школі не вдалося уникнути деяких негативних явищ. Запровадження середнього всеобучу, створення нових навчальних закладів, нарощування кількості фахівців із вищою освітою відбувалося на тлі поглиблення ідеологізації та денаціоналізації навчально-виховного процесу. Освіта в УРСР стрімко відставала від науково-технічного процесу і не відповідала потребам часу. Рівень та якість підготовки фахівців як у республіці, так і в СРСР у цілому значно відставав від світового. Разом із тим офіційна влада, дотримуючись політики «злиття націй», стимулювала процес русифікації української школи. Нерівноправне становище української мови порівняно з російською значною мірою закріпила постановою ЦК КПРС від 31 червня 1978 р. «Про подальше вдосконалення вивчення й викладання російської мови в союзних республіках», що визначала виділення додаткових асигнувань на підготовку

підручників і програм з російської мови та літератури у школах, технікумах, вищих навчальних закладах, збільшення годин на її викладання, створення нових періодичних видань. Закріплення пріоритетності російської мови, розширення сфери її вжитку мала на меті також постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 26 травня 1983 р. «Про подальші заходи щодо вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік». Цим документом було передбачено збільшення з 1984 р. посадових окладів на 15% учителям підготовчих та 1—3 класів, які здійснюють навчання російською мовою, вчителям російської мови та літератури 4—11 класів шкіл та шкіл-інтернатів усіх типів і найменувань, професійних та середньоспеціальних навчальних закладів із національною мовою навчання, розташованих у сільській місцевості, селищах міського типу. Це матеріальне заохочення було одним із засобів витіснення української мови із сільських, селищних шкіл.

У результаті цілеспрямованої урядової національно-мовної політики в 1986/1987 навчальному році порівняно з 1955/1956 р. питома вага учнів у школах з українською мовою зменшилась з 72,8% до 40,6%. Лише 24% дітей, охоплених дошкільною формою виховання, відвідували дитячі садки і групи з українською мовою. Наприкінці 1980-х рр. 700 тис. українців Криму не мали жодної власної школи. Тенденція до скорочення шкіл з українською мовою викладання мала стійкий характер в обласних центрах України, промислових містах Донбасу та Придніпров'я.

У цілому, незважаючи на чималу кількість істотних помилок і викривлень у реформуванні освітянської галузі у 1960—1980-х рр., в Україні вдалося створити значний високий науковий і культурний потенціал та забезпечити високий освітній рівень населення республіки.

Згідно з законами і принципами, що домінували в радянському суспільстві, та з урахуванням науково-технічної революції, яка охопила передові країни світу, розвивалася наука в УРСР. Екстенсивний розвиток економіки позначився на динаміці зростання наукового потенціалу України (якщо в 1960 р. загальна кількість науковців у республіці становила 46 тис., то на 1987 р. — 213 тис.), на збільшенні кількості нових спеціалізованих наукових установ, підрозділів, відділів, лабораторій, що входили до складу Академії наук (у 1962 р. її президентом став Б. Патон). Упродовж 1960—1980-х рр. учені АН УРСР проводили дослідження стосовно найважливіших напрямків науково-технічного прогресу. Зусиллями співробітників Українського науково-дослідного конструкторсько-технологічного інституту синтетичних надтвердих матеріалів АН УРСР у 1961 р. було одержано перші штучні алмази. Колективом Інституту кібернетики АН УРСР на чолі з його директором В. Глушковым спроектовано і збудовано цифрову машину «Київ» (1960), першу в СРСР керуючу машину широкого профілю «Дніпро» (1961), машини «Промінь» (1962), «Мир» (1964). З 1966 р. у Фізико-технічному інституті АН УРСР став до ладу найбільший у Європі лінійний прискорювач електронів. Практичних результатів домоглися українські науковці у галузі зварювання металів, зварних конструкцій і нових металургійних методів добування високоякісних та чистих металів і сплавів, у вивченні характеристик твердого тіла й низьких температур. Широкого

визнання в середині 1960-х років набули дослідження і винаходи групи вчених з Інституту теоретичної фізики АН УРСР під керівництвом академіка Миколи Боголюбова в галузі статистичної фізики, нелінійної механіки, квантової теорії поля, надплинності й надпровідності. Не мали аналогів у світі наукові розробки, здійснювані співробітниками конструкторського бюро «Південне» (засноване в 1954 р. у Дніпропетровську) в галузі аеродинаміки, балістики, матеріалознавства, ракетобудування. Вагомим був внесок учених та фахівців КБ «Південне» у реалізацію космічної програми СРСР. Під орудою генеральних конструкторів М. Янгеля (1954—1971) та В. Уткіна (1971—1990) у Дніпропетровському ракетно-космічному центрі було створено декілька поколінь вітчизняних бойових ракет, відомі космічні носії «Космос», «Інтеркосмос», «Циклон-2», «Циклон-3», ракетно-космічна система «Енергія — Буран».

Практичну цінність мали наукові здобутки колективів учених у царині сільськогосподарських наук. У Миронівському науково-дослідному інституті селекції і насінництва пшениць, очолюваному академіком АН УРСР В. Ремеслом, були створені сорти озимої та ярої пшениць (Миронівська-264, Миронівська ювілейна, Миронівська яра та ін.), які пізніше стали всесвітньо відомими. Вітчизняні селекціонери виводили нові сорти кукурудзи, цукрових буряків, картоплі, винограду. Помітні зрушення відбулися у галузі біотехнологій.

Проте значна кількість наукових новацій, технологій і винаходів не була запроваджена у виробництво. Командно-адміністративний механізм господарювання, перевага екстенсивних шляхів розвитку економіки над інтенсивними призводили до ігнорування всіх цінних ініціатив науковців, досягнення науково-технічної революції. На початок 1980-х рр. лише 10—15% підприємств були механізовані або комплексно автоматизовані.

Бюрократичні перепони, ідеологічний диктат не тільки гальмували фундаментальні дослідження, а й породжували несприятливу атмосферу в творчих колективах науковців. У надзвичайно складних умовах перебувала вітчизняна історична наука. Певне національне пожвавлення, що випало на першу половину 1960-х рр., змінилося тривалою прохолодою до всього національного. Особливо сильні «заморозки» відчувалися в період перебування на посаді секретаря ЦК КПУ з ідеологічних питань В. Маланчука. Останній усіляко прагнув підтвердити інтернаціоналістський характер своєї діяльності, рішуче брався за ліквідацію навіть незначних здобутків, здійснених з ініціативи української наукової інтелігенції. З ініціативи В. Маланчука у першій половині 1970-х рр. відбувався спланований в ідеологічних підрозділах ЦК КПУ справжній погром історичної науки, були відлучені від роботи найбільш кваліфіковані наукові кадри.

У кінці 1972 р. виникла «справа» Інституту археології АН України. Його директор, член-кореспондент АН УРСР Федір Шевченко, провідні наукові співробітники Петро Толочко, Володимир Баран та інші звинувачувалися в допущенні ряду «історичних, методологічних і теоретичних помилок». Бажання науковців поновити щорічник «Київська старовина» розцінювалося ЦК КПУ як спроба націоналізму, оскільки в ньому «...не висвітлюється

зв'язок київських матеріалів із пам'ятками Північної та Північно-Східної Русі». Дратувала партапаратників і сама назва щорічника, яка нібито «повторює назву дореволюційного журналу буржуазно-ліберального напрямку».

За поданням В. Маланчука у квітні 1973 р. було викрито «групу націоналістів» в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Рильського. Ідеологічне збочення вчених полягало в тому, що вони підготували і видали бібліографічний покажчик «Українське радянське карпатознавство», в якому поряд із творами радянських учених були подані праці «українських буржуазних націоналістів» Володимира Кубійовича, Сергія Єфремова, Катерини Грушевської та інших.

Під жорстким пресом ідеології опинився Інститут історії АН УРСР. У його стінах не знайшлося можливості для обговорення цікавої за своїм задумом статті Михайла Брайчевського «Приєднання чи возз'єднання?» (у цій науковій розвідці піддано критиці офіційну інтерпретацію Переяславської угоди 1654 р.), яку відразу ж було віднесено до розряду антирадянських. Після видання згаданої праці за кордоном її автора переслідували, обмежували в друці. У 1972 р. були звільнені з роботи кандидати історичних наук Олена Апанович та Олена Компан, які власними коштами підтримували «громадські каси» допомоги українським політв'язням. З острахом бралися за перо І. Бойко, К. Гуслистий, І. Гуржій, В. Дядиченко, Я. Дзира, які творили історичну науку не в руслі ідеологічних потреб партії.

Жорсткий ідеологічний пресинг, введений Маланчуком і його найближчим оточенням, відчували на собі українські письменники і митці. Упродовж 1970-х рр. в апараті секретаря ЦК з ідеології одна за одною народжувались постанови, які мали сприяти «проведенню певної роботи щодо усунення істотних зміщень у здійсненні національної політики в галузі культури, виправлення серйозних упущень у питаннях інтернаціонального виховання, дотримання принципу класового підходу до суспільних явищ минулого і сучасного». За нехтування принципів соціалістичного реалізму було піддано ostrakizmu та гонінням визнаних майстрів слова Олеса Бердника, Івана Білика, Євгена Гуцала, Миколу Лукаша, Григорія Кочура, Бориса Антоненка-Давидовича, Миколу Руденка, Василя Стуса, Станіслава Тельнюка. У січні 1972 р. за написання автобіографічної повісті «Більмо» про перебування в радянських політичних таборах (книгу опубліковано на Заході і перекладено багатьма мовами світу) було заарештовано й засуджено до семи років таборів і 3-річного заслання львівського письменника М. Осадчого.

За написання та переправлення на Захід у 1975 р. літературно-публіцистичної розвідки «Набої для розстрілу» («Ненько моя, ненько»), присвяченої судовому процесу «Спілки визволення України», було ув'язнено письменника, кінематографіста Гелія Снегірєва.

Гострої критики з боку вищого політичного керівництва зазнали роман Р. Іваничука «Журавлиний крик» та п'єса драматурга О. Коломійця «За дев'ятим порогом» за нібито хибно зображені сторінки історії Запорозької Січі. Надмірне захоплення козачиною в романі; «Собор» ставилося в провину одному з патріархів української літератури Олесю Гончару. В 1970-

х — на початку 1980-х рр. штучно замовчувалася творчість талановитої української поетеси Ліни Костенко. Навіть тоді, коли її віршований роман «Маруся Чурай» (1979 р.), у якому змальовується епоха Б. Хмельницького, набув широкого розголосу, декламувався на різноманітних неофіційних літературних вечорах, численні цензори продовжували штампувати висновки про недоцільність публікації непересічного літературного твору.

Водночас, попри численні ідеологічні кампанії, гонитви й репресії, українська література збагатилася низкою високоякісних, майстерних творів, а саме: творами О. Гончара «Берег любові», «Бригантина», «Циклон», «Твоя зоря», «Тронка», романами Ю. Мушкетика «Позиція», «Рубіж», «Яса», М. Стельмаха «Велика рідня», «Кров людська — не водиця», «Хліб і сіль», збірками віршів І. Драча, І. Жиленко, Р. Лубківського, О. Забужко. Широкою популярністю серед читацького загалу користувалися історичні романи П. Загребельного «Розгін», «Диво», С. Скляренка «Святослав» і «Володимир», драматичні твори М. Зарудного, п'єси В. Минка.

Переборюючи всілякі партійні перестороги, розвивалось кіномистецтво України. У 1960-х — на початку 1980-х рр. найбільшою популярністю у глядачів користувалися кінофільми «Тіні забутих предків» С. Параджанова, «Вечір напередодні Івана Купала» і «Легенда про княгиню Ольгу» Ю. Ілленка, «Камінний хрест» та «Тривожний місяць вересень» А. Осики, «Вавилон-XX» І. Миколайчука, «Женці» та «Високий перевал» В. Денисенка, «У бій ідуть тільки "старики"» та «Ати-бати йшли солдати...» Л. Викова. Проте кожен нестандартний крок кіномитця перебував під негласним наглядом ідеологічного апарату ЦК КПУ й отримував свою політичну, а в деяких випадках і юридичну оцінку. Внаслідок грубого втручання у творчість, політичної та ідеологічної корекції виробництва кінофільмів на Одеській та Київській кіностудіях на тривалий час потрапили на полиці фільми К. Муратової «Короткі зустрічі» (1968, вийшов на екран у 1987 р.), «Довгі проводи» (1971, вийшов на екран у 1987 р.), кіноробота Ю. Ілленка «Криниця для спраглих» (1965, у прокаті з 1987 р.). Об'єктом для цькування з боку владних структур було обрано також глибоко національний за своїм змістом і формою кінофільм Ю. Ілленка «Білий птах з чорною ознакою» (1971). Протягом тривалих років був відлучений від роботи Сергій Параджанов. Під невсипущим оком цензури тривалий час перебувала творчість кінорежисерів І. Миколайчука, Л. Осики, В. Ілляшенка.

Суворі вердикти самотутнім роботам визнаних кіномитців змушували багатьох кінематографістів з великою осторогою братися як за українську тематику, так і за озвучення фільмів українською мовою.

Дедалі більше втрачав національну особливість український театр. Незважаючи на те, що протягом 1965—1985 рр. кількість театрів в УРСР зросла майже на третину, українські драматичні твори становили лише четверту частину їхнього репертуару, а українська мова майже повністю була витіснена російською. Життєвість українського театру в ті роки засвідчували своєю роботою артисти Н. Ужвій, А. Роговцева, Б. Ступка, О. Кусенко та інші.

Новаторством і оригінальністю в образотворчому мистецтві у 1960—80-х рр. відзначалися твори скульптора і живописця І. Гончара, художників А.

Горської, Л. Семикіної, О. Заливахи, Г. Севрук, М. Касіяна, М. Дерегуса. У сфері народного декоративно-ужиткового мистецтва особливої популярності набула творчість М. Приймаченко, К. Білокур, С. Кульчицької.

Традиції української національної музики у згаданий період примножували композитори Григорій і Платон Майбороди, Мирослав Скорик, Ігор Шамо, Володимир Івасюк, Андрій Штогаренко.

Посилений ідеологічний контроль, здійснюваний політичним керівництвом республіки, призвів до значної поляризації в літературно-мистецькому середовищі. Переважна більшість творчої інтелігенції стала на шлях конформізму, підтримала своїми діями пануючий режим. Інша, більш послідовна, течія стала основою формування опозиційного руху проти існуючого ладу. Протистояння нонконформістської частини творчої інтелігенції проявилось в найрізноманітніших формах — відстоюванні свободи творчості, пропаганді кращих культурно-мистецьких традицій українського народу, заходах щодо збереження історичної спадщини, української мови.

Завдання для самоконтролю (письмово в конспект)

1. Хто з видатних українських науковців працював у 60-80-і роки?
2. Які досягнення українських літераторів у 60 - 80-і роки Вам відомі?
3. Якими новими творами збагатилася в 60-80-і роки українська література?
4. Перерахуйте найвідоміші кінострічки українських кінорежисерів С.Параджанова, Ю.Іллєнка. Який напрямок кіномистецтва вони представляли?
5. Охарактеризуйте проблеми, що існували в розвитку системи народної освіти УРСР в 60-80-і роки. Визначте причини їх появи.
6. Дайте характеристику розвитку науки в 60-80-і роки. Що перешкоджало ефективному впровадженню у виробництво сучасних наукових досягнень?
7. Які наслідки для економіки України мав низький відсоток застосування у виробництві винаходів і досягнень сучасної науки?
8. Чим, на Вашу думку, була викликана значна русифікація мистецького життя України?
9. Як Ви вважаєте, 60-80-і роки були періодом занепаду чи піднесення української культури?